

Woensdag 22 maart 1916 – ochtendeditie

Parijs, 21 maart. Officieel bericht van hedenmiddag:

Een Duitse verkenningsafdeling, die in de Franse linies was gedrongen ten noorden van de brug van Boezinge, in België, is er onmiddellijk door een tegenaanval der Fransen uit verdreven.

Het zeegevecht bij de Belgische kust.

Londen, 21 maart. De admiraliteit meldt: Gisterenochtend kregen vier Britse torpedojagers ter hoogte van de Belgische kust drie Duitse torpedojagers in zicht. De vijand zette in allerijl koers naar Zeebrugge, door onze jagers gevolgd. Tijdens deze jacht werden schoten gewisseld. Er is waargenomen dat twee vijandelijke schepen geraakt werden. Wij hadden vier gewonden.

Memoranda (KVdW).

Brussel, 27 februari.

Weer voor het eerst sedert lange maanden, en sedert de inneming van Antwerpen niet meer met zulke uitdrukking en in zulke mate, heb ik het gelaat van Brussel verbijsterd gezien, heb ik de verslagenheid gevoeld in de ledematen der hoofdstad en in haar roerselen. De gebeurtenissen om Verdun hebben als het ware de muur afgebroken van de omzichtigheid waarachter wij plachten schuil te gaan, en - waar wij wel eens met onze gedachten tegen aanbotsen. Omzichtigheid, minder tegenover personen, dan tegenover de eigen gedachten en die van anderen. Men spreekt nogal vrijuit in Brussel, en men heeft, geloof ik wel, nooit opgehouden het te doen. Maar de tijd heeft van lieverlede meegebracht dat wij argwaan gingen koesteren zo tegenover lichtzinnig als systematisch optimisme, evenzeer als voor redeloos of overdacht pessimisme; wij willen

vooral de waarheid kennen, zij weze ons zelfs nadelig, in welk geval wij er ons bij neerleggen of in opstand ertegen komen, maar zonder dat wij er omhaal om maken, sedert lang op alles voorbereid. Waarbij komt het aanhoudend gewetensonderzoek dat van de besten de geliefkoosde bezigheid geworden is, misschien wel vanwege de wrangheid die er onafscheidbaar van is. - Ik zegde dat wij tegen die muur van omzichtigheid, door onszelf om onszelf opgetrokken, wel eens met het hoofd aanbotsen. Dit dan vooral in ogenblikken van gevoeligheid, die niet altijd te weren zijn, al zien wij er voor onze morele gezondheid het schadelijke van in. Wij hebben immers nog steeds onze jongens aan het front, en dat is soms moeilijk om te vergeten. Iedere dag ondervinden wij dat de staat van bezetting niet de ideale republiek is; en, zijn er onder de Belgen die het aan den lijve gevoelen, dan is het begrijpelijk dat er iets grolt in ons. Onze blik strekt trouwens verder: wij zien al die mensenkinderen, allen toch onze broeders, en die men slacht, en die elkaar vermoorden; waarom? wij vergeten het, doordat wij hun mensenbloed vloeien zien; en daar zijn nog altijd mensen, al merk ik dat die gevoeligheid toch belangrijk aan het afslijten is, die hierdoor vergeten, in hun gedachten, ja, in hun woorden voorzichtig te zijn ...

Die voorzichtigheid is sedert gisteren te Brussel aan het afbrokkelen gegaan. Eerst enig luchtig ongelooft om wat de Duitsers voorgaven, om Verdun aan voordeel te hebben behaald. Maar ik weet niet ten gevolge van wat de stemming tegen de avond om ging slaan. Toen was het ineens, op straat, in de cafés, in de gezinnen, de zwijgende ernst om een ramp, die ons rechtstreeks zou hebben aangegaan. Het was verbijstering, die uitbrak in gejaagde koppigheid op het ogenblik dat de Hollandse kranten ons bereikten. In enkele ogenblikken waren de venters uitverkocht; ik heb gezien dat aan de Naamse Poort de Nieuwe Rotterdamsche Courant voor twee frank vijftig werd verkocht één uur nadat hij op straat was gekomen ...

Vandaag, bij de grauwe lucht, waar regen uit dreigt die schijnt niet te kunnen vallen, is het de ingetoomde angst, de bange afwachting van voor de grote gebeurtenissen, die ieder vreest en die niets beletten kan. Brussel is geheel gevoel vandaag, redeneert niet, geeft er niet om dat het misschien bedot wordt. Toevallig horen wij vandaag het kanon wat beter dan gewoonlijk. Maar niemand denkt erbij aan het nabije IJzerfront, waar toch onze eigen jongens staan: ieders gedachten zijn bij het geweldig gebeuren om de Franse forten, waar zoveel van afhangen kan. - Is de reactie van de gedachtespanning van onze omzichtigheid: weerslag van het gemoed op de wil van onze redelijkheid? Ik zeg u dat Brussel diep onder de indruk van de gebeurtenissen bukt, en geen optimisme hier schijnt te zullen over zegevieren.

Schijnt: ik druk er op. Want het spreekt vanzelf dat de minste kentering onmiddellijk ook de gemoederen omslaat, die er zonder overgang alle onrust bij vergeten. Het is zelfs zo goed als zeker, dat bij verder Duits succes de kracht der rede terugkeert, die de gebeurtenissen toetst aan een kritiek, te strenger naar de emotie groter was. Morgen reeds, ik ben ervan overtuigd, leren wij de juiste waarde van Verdun, offensief en defensief, voor Duitsers als voor Fransen schatten. Uit behoefte aan gerustheid eerst, en daarna, bij sommigen, om de tucht der omzichtigheid.

Maar heden is het, meer nog dan gisteren, want egalier, algemener, en als een natuurverschijnsel, de doffe onzaligheid geweest der ergste oorlogsdagen.

29 februari.

De zoetheid van de late namiddaglucht heeft mij onwillekeurig gedreven naar den Kruidtuin, die mij in elk seizoen tot zich haalt als er vrede is in de hemel. Het is een dag geweest vol prille, vol

onuitgesproken verwachting. Nog niet de maagdelijke huivering die de ontvangenis voorafgaat: de tedere sluimer van het laatste slapensuur, met de eerste levensvisioenen door de slaap heen. Aldus doet mij deze avond, die nadert, aan. En ik ben, als immer, en zonder daar zelfs aan te denken, naar de Kruidtuin gekomen en overschouw hem gloeiend onder mij, die over de balustrade leunt, en de zachte effenheid zie der neerse groene grasperken vol geurend sap reeds, en de zijde omwikkelde katjes der bloeiende wilgen, en, achteraan, de zwarte stand der naakte bomen, verpaarst van avondlicht, en in de opwevende trilling van de lichte nevelen die de vijvers ontrijen.

Ineens gaat een lang gepiep door de stille lucht, en één enkele vogel schiet, als verschrikt, recht op een hoge tak neer, vlug als een pijl en even doelbewust. Weer piept hij, schel en lang. Daar vallen uit de lucht, zwart en groot, roerloos van pennen, drie, vier andere vogels, die neerploffen op dezelfde boom. En nu is het, één enkel ogenblik zijgend wachten daarop, een ganse zwerm gelijke grote vogels, die in één zwaai over dezelfde boom cirkelen, om dan eveneens plots naar beneden te tuimelen op dezelfde plek. Een lange stilte: dan gaan zij als fluisterend tegen elkander, met de geheimzinnigheid van vertelde avonturen, gejaagd, maar behoedzaam, van wie er daareven aan is ontsnapt. Maar daar gilt het weer door de lucht: een noodroep, of de schreeuw der ontdekking. Van op de hoge naakte boom antwoordt men met lokgeroep. En nu zijn de vier windstreken opeens vol zwermdikke vogels: vier zwarte stralen vogels, als een kruis in de lucht, zo dicht, dat de lucht er tussen de kleppende wieken onzichtbaar door wordt. De naderende scharen juichen nu; de boom is één gefladder van onrustige vlerken: men ruimt er plaats in voor de nieuw aankomende, die nog even draaien om de takkenstekelige kruin, maar dan ook neerzeilen als haastige schuiten. Weldra is de boom dikzwart van de duizenden vogellijven, dicht aaneen geschaard. Nog een paar vluchten, dunner maar schichtiger,

slingeren over de parelgrijze hemel vol tere rozige glanzen. Maar nauwelijks vinden zij plaats op de kropvolle takken. Doch nu zijn blijkbaar allen gevestigd. Het gevoel der veiligheid, der gezelligheid ontstaat. Het is eerst een kriepend gefluister, weldra een zacht en zuiver geneur van welbehagen. En als het besef van het thuis zijn, van het niet meer hoeven te vliegen de grond heeft gevonden van die duizenden vogelharten, die niet tobben en gauw dankbaar tevreden zijn, dan wordt het zingend gefezel snel de grootste rust van een brede zang der erkentelijkheid. Al die kelen stemmen in: het is of dat grote, zware boomlijf ging trillend zingen als een orgelpijp, een reusachtige orgelpijp, waar heel de natuur in blazen zou. En terwijl de talloze vogelen knus roeren op de machtige takken, is het tevens of hij daar stond te bloeien in zware bloei, dik en dicht als de roosjes der meidoorn: een eeuwendikke, eeuwen trotserende meidoorn van een lang gestorven soort, van voor de zondvloed, wiens zwarte bloemen getuigen van de eeuwigheid der tijden.

Zo staat hij daar, te bloeien en te zingen. Velen hebben het gezien, en velen ontroert het. Is dit een lenteverkondiging? Ze is mij zo ongewoon, dat ik er als het ware voor vrees. Zijn het vogels, door de oorlog verjaagd, die hier de vrede komen zoeken? Men denkt aan Verdun: het is absurd natuurlijk; maar het is nu eenmaal zo. En men huivert erbij ...

Die vogels in de zoete avond hadden mij, en vele anderen, een vreugde kunnen zijn. Nu hebben zij ons haast pijn gedaan ...

Woensdag 22 maart 1916 – avondeditie

Belgische vluchtelingen.

Uit het vluchtoord te Uden zijn in de laatste dagen ruim 300 personen over Rotterdam naar Engeland vertrokken, waar zij werk hebben gevonden.

Memoranda (KVdW).

Brussel, 1 maart.

Ik twijfel niet aan de oprechtheid van dezen die zeggen: wij zullen het militarisme te niet doen; nog minder aan de oprechtheid van diegenen die geloven, dat zij er werkelijk in zullen slagen.

Maar om daar de betekenis van te vatten, die wel boven het beeld uit zal rijzen van een volk, laat staan van heel Europa onder de wapenen, en dat als elk beeld rijker aan evocatieve macht dan aan abstracte waarheid zal zijn, dien ik mij af te vragen, wat onder militarisme kan worden begrepen. Militarisme zal wel nog iets anders zijn dan oorlogszuchtigheid. Het is iets anders zelfs, en meer, dan het overwegen van de militaire macht op alle andere machten in de staat, en het inrichten van alle machten naar de wijze der militaire macht (ook in Frankrijk zou hierop kunnen gewezen worden). Het is, uit de noodzakelijkheid van een natuurlijke omsingeling geboren, een stelsel, de grondslag, of althans het hoofdbestanddeel van een ethiek. En maak nu al de eenheden van het leger kapot, dat de actie van dergelijk systeem vertegenwoordigt; maak zelfs al de passieve aanhangers van het stelsel kapot, al diegenen, die er in geloven, dan doet gij nog geenszins het systeem zelf, de aanzettende idee ervan, te niet. De grote les van deze oorlog is, dat Duitsland het heeft vermocht, een nieuwe ethiek te stellen tegenover hetgeen ik, kortheds- en gemakshalve, noemen zal, al geeft het woord niet de volledige betekenis weer van hetgeen ik bedoel: de Helleens-Christelijke ethiek. Wij vermoedden dit wel: de oorlog was er echter nodig om te bewijzen dat wat wij hielden voor de overtuiging (die

louter geestelijk was en alleen levenskrachtig door de maatschappelijke macht en de hoogmoed van haar belijders) der kaste, die in Duitsland zelf bestreden werd, eigenlijk een geestelijk regime van heel het volk, een zedelijke regel voor allen was. De noodzakelijkheid had haar moraal geschapen. Wie daar tegen inging liet zich door redenering leiden. Zij, die ze voorstonden, waren de dragers van heel de volksgezindheid, - waarin zij juist het tegenovergestelde zijn van diegenen, welke in andere landen dezelfde meningen zijn toegedaan (en dat zijn zo goed als alle standmilitairen, wat men ook mag beweren, in alle landen). Die bijzondere ethiek nu kan, het spreekt vanzelf, artificieel zijn, en ik ben de laatste die het tegendeel voor waarheid zal houden. Waarbij dan de aanpassing, de tucht en de verwerking tot natuurlijke toestand van het Duitse volk dienen erkend als één der wonderbaarste verschijnselen van de moderne tijden. Is ze dan inderdaad artificieel, dan gaat ze vanzelf onder: de oorlog zal al haar levenskracht hebben uitgeput, zelfs zo Duitsland de inspanning zegevierend te boven komt; zij zal een regel blijken waar men kan van afwijken, zodra de uitslag bereikt is waar hij toe werd aangewend, - gelijk de zieke gaarne afziet van het drankje dat hem geneest, zodra hij werkelijk genezen is. Is echter die ethiek werkelijk een vleesgeworden bestanddeel van het Duitse wezen, werkelijk een geloof, dat alle twijfel uitsluit, dan kunnen strijd en nederlaag haar alleen versterken, zoals elke beproeving alleen nieuwe kracht, nieuwe wil van geloven en betrouwen betekent: mystiek teken van roeping, te sterker gevoeld naar ze feller wordt tegengewerkt.

Staat men er nu tegenover als een vijand, zeker als men is dat de eigen opvattingen beter, neen, de enig goede zijn, dan mag men vooral niet vergeten, dat zulke overtuiging als verweer onvoldoende is tegen die andere opvatting, die zich sterk genoeg voelt om de uwe te bevechten. Militarisme, zedelijk systeem, dient niet alleen met de

wapenen van de oorlog bevochten, maar met de wapenen der zede. De overwinning der Helleens-Christelijke ethiek ligt in de loutering, die de oorlog ons als noodzakelijk heeft doen gevoelen. De herziening van allerlei leuzen, het onderzoek naar de waarde en betekenis van de heersende machtspreuken dringt zich op: wij hebben, naar al te duidelijk blijkt, geleefd van veel illusie; of liever: wij hebben onszelf wetens en willens, uit niets dan de gemakzucht, die de vrede meebrengt, met illusie gefopt, op onze noden met illusie geantwoord, waarvan wij heel goed wisten dat zij illusie was, - illusie waarvan de waarheidsinhoud zo heel veel groter niet was dan die van de militaire superioriteit inzake staatsbeleid. Zulke illusie moeten wij te niet doen, willen wij op de militaire illusie zegevieren. Het spreekt vanzelf dat het woord nog steeds aan het kanon is: wij hebben nu eenmaal aangenomen dat het zo zou zijn, men heeft aangenomen dat dit woord een zin kon hebben, en trouwens men heeft niet anders gekund dan het aan te nemen als laatste argument van wat helaas niet goed te praten is: nu is het maar heel natuurlijk dat men het uitrazen laat, tot een andere logica mogelijk wordt, - en zover zijn wij, meen ik, nog niet. Bedoelde revisie is dan ook in hoofdzaak het werk der toekomst, en zo ik er van nu af aan zo op aandring, het is dat ik inzie hoe makkelijk die toekomst zal kunnen vergeten. Werk, dat trouwens in hoge mate verzoenend zal zijn, vermits het door eigen voorbeeld de tegenwoordige militaristen, hetzij ze zegevierend zijn en dus de inspanning van gisteren en heden verder sparen kunnen, hetzij ze verslagen zijn en hun geloof mogelijk aan het wankelen gaat, althans bij diegenen, die niet geheel zijn verblind, - vermits het, zeg ik, het militarisme terug kan brengen tot de eigen overtuigingen.

Al blijft de gordel bestaan, vooral in de wil en naar de behoeften van Duitsland's vijand, waar Duitsland in omklemd zit, en die het

militarisme tot een noodwendigheid heeft gemaakt, waar het niet dan door een omwenteling aan ontsnappen kan ...

4 maart.

Wie spreekt van een verdelgingsoorlog bewijst alweer niets anders dan de kracht van de waan. Het is weer denken dat het vernietigen, aan individuen en aan levensbronnen, van een volk, het stelsel, de orde, de wetten volgens dewelke dat volk leeft, eveneens treft en te niet doet. Een systeem echter blijft al zijn waarde bewaren, ook op onwerkzaamheid gesteld, zolang het bewijzen van nut en dienstbaarheid blijft tonen; slechts wanneer het defect blijkt te zijn, verdwijnt het, al is het dan nog steeds voor verbetering vatbaar.

Wat de kracht uitmaakt van een volk, dat is niet het getal eenheden waar dit volk uit bestaat; het is zelfs niet de meer of minder grote bruikbaarheid van die eenheden, individueel of gezamenlijk: het is de wijze waarop die kracht aangewend wordt. En nu spreekt het vanzelf dat die gebruikswijze niet verdwijnt met het verbruikte materiaal, en al haar waarde terugvindt, zodra dat materiaal weer voorhanden is. Het kan zelfs goed gebeuren dat vermindering van materiaal verbetering van de verbruikswijze meebrengt, en het staat in elk geval vast dat deze van het materiaal onafhankelijk is.

De kracht nu, die men in Duitsland breken wil, zij ligt veel minder in de sterkte van haar leger, neen, van heel het Duitse rijk, dan in de organisatie van dat leger en van dat rijk. Dat leger kan men natuurlijk uitroeien, dat rijk tot in het uiterste verarmen; maar dan is de organisatie nog niet dood, die te sterker is naar ze onpersoonlijker wordt. Bewijs het defecte van de organisatie, door het volmaakte van uw eigen organisatie, en dan is de verdelging van Duitsland vanzelf een voldongen feit.

Die organisatie, die men mechanisatie heeft genoemd, is echter, omdat het mechanisatie is, allicht sterk genoeg om een tijd lang in het ijle, en zonder behulp van drijfkracht, in werking te blijven; zodat de totale uitroeiing van het leger en de economische vernietiging misschien het gevolg niet zouden hebben, die men ervan verwacht, althans niet onmiddellijk, zodat de machine wel aan de gang kon blijven tot nieuw materiaal is aangeschaft en bruikbaar gemaakt. In welk geval van de verdelging niets zou overblijven, dan ... de haat, die er voor zorgen zou, de organisatie nog wat sterker en steviger te maken, en tegen nog ergere stoten bestand.

Het bewijst eens te meer hoe weinig in de toekomst van deze oorlog te verwachten is. Wie ook de overwinning zal behalen, het versterken van wat de oorlog heeft uitgelokt, mogelijk heeft gemaakt, en zolang duren doet: wat dus een eeuwig oorlogsdreigement blijft, zal de eerste zorg en, ja, de eerste plicht zijn van wie thans op het terrein staan.

Tenzij de conferentie, die over de vrede moet beslissen, een maatschappelijke omwenteling en de verantwoordelijkheid ervan op zich nam. Wat natuurlijk in de verste verte niet te denken is, waar het op aan zal komen, niet voor de toekomst van Europa en van de gehele wereld te zorgen, doch elk voor de zijne: egoïsme dat natuurlijk is, en zeer te billijken door de verliezen die elk heeft ondergaan. Wat dan? Deze oorlog heeft voor het mensdom geen zin. Wat trouwens nu juist niet meer diende bewezen ...